

WORKING PAPER

Februar 2005 / no. 8

Viden og Læring

Af

Anders Bordum

CENTER OF MARKET ECONOMICS
COPENHAGEN BUSINESS SCHOOL

GRUNDTVIGSVEJ 37.
DK-1864 FREDERIKSBERG
Tlf. 38 15 29 89. www.cme.cbs.dk

Viden og Læring

Af

Anders Bordum
Ph.D. Cand. Scient. Pol.
Lektor
Center of Market Economics
Copenhagen Business School
Grundtvigsvej 37
DK-1864 Frederiksberg
Tlf. +45 38 15 37 83
Fax: +45 38 15 21 02
Email: bordum@cbs.dk

ISBN 87-990224-4-3

Viden og Læring

Anders Bordum

Indledningⁱ

Jeg vil i denne sammenhæng præsentere en fortolkning af hvordan Jürgen Habermas i forhold til klassisk epistemologi forstår viden og læring.ⁱⁱ Jeg vil argumentere for at vi i videnssamfundet har brug for den realistiske diskursbaserede model for videnstestning og vidensdannelse Habermas repræsenterer. Endvidere vil jeg ved at rekonstruere Habermas' position med overbevisningen og propositionen som omdrejningspunkt vise at Habermas teori direkte kan omsættes som analysegrundlag og forståelsesramme for en hvilken som helst tematiseret praksis. Alt hvad der er virkeligt kan udtrykkes propositionelt. Den kritiske teoris metode handler grundlæggende om at finde en interessant proposition og herefter finde argumenter for og imod dens gyldighed.

Viden er vores adgang til virkeligheden

Det er et grundvilkår i diskussionen om hvad viden er at en persons viden er en særlig delmængde af personens overbevisninger, nemlig de som er sande og svarer til virkeligheden.ⁱⁱⁱ Resten af personens overbevisninger berettiger ikke til at blive kaldt viden. Det at have en overbevisning indebærer at man er forpligtet derpå og er villig til at handle ifølge overbevisningen.^{iv} Ellers er man ikke rigtigt overbevist.

Når vi håndterer vore overbevisninger sprogligt formuleres de som propositioner – dvs. som påstande der enten er sande eller falske.^v Kun sande propositioner svarer til virkeligheden. Alle klare overbevisninger om virkelighedens beskaffenhed kan udtrykkes som propositioner. Alt hvad der er

meningsfuldt kan udtrykkes i propositioner, der er den meningsmæssigt mindste enhed vi har til sproglig repræsentation af virkeligheden og kommunikation om vor repræsentation af virkeligheden.^{vi} Overbevisninger og propositioner er to sider af samme sag.^{vii} Overbevisninger har blot deres forankring i den enkeltes bevidsthed og leder i den klassiske epistemologi til bevidsthedsfilosofi. Propositioner har deres forankring i sproget og leder til sprogfilosofi. For at kommunikation kan lykkes og vi kollektivt kan dele overbevisninger må de formidles til andre som propositioner. Habermas tager derfor propositionen som sit udgangspunkt. Et udgangspunkt der giver hans filosofi en social og en sproglig vending.

Diskursen er en kerne i en socialt forankret teori om viden

Den særlige form for kommunikation, hvori vi kan gyldighedsteste og skabe viden og normer kalder Habermas for diskurs. En diskurs begynder altid med at en deltager udtrykker tvivl om en propositions gyldighed. Diskursen afsluttes når der er etableret begrundet enighed om propositionens gyldighed. En diskurs er en systematisk undersøgelse af en enkelt propositions gyldighed. Diskursbegrebet hos Habermas ligner til forveksling det begreb om diskurs som John Dewey præsenterede i sin bog *Logic. The Theory of Inquiry*.^{viii} En diskurs omfatter alle de elementer som John Dewey i sin pragmatisme præsenterede som "inquiry" eller undersøgelse.

Dewey forstod at sproget er organiserende. Han henregnede en række velkendte organiserende processer som hørende til undersøgelsens struktur. Bevægelsen fra spørgsmål til svar. Fra tvivl om gyldighed til en tilstand hvor tvivlen er fjernet. Fra problem til problemløsning og dybere problemforståelse. Fra ubestemt og fortolkningsmæssigt åben situation til en bestemt og lukket situation. Fra søgen efter fakta til etablerede fakta og idéer. Fra ræsonnementer til diskursivt bestemt mening. "Inquiry" er som undersøgelse en praktisk aktivitet, der over tid fører til modifikation af overbevisninger og til læring. Viden som Dewey hellere ville kalde begrundet hævdelighed^{ix} er produktet af sådanne aktive undersøgelser af gyldighed.

Virkeligheden findes kun for os når vore overbevisninger svarer til den

Vi ved ikke om vore overbevisninger og propositioner svarer til virkeligheden og skaber en kobling til virkeligheden eller ej, førend vi har testet dem med hensyn til deres gyldighed. Som Herbert Marcuse indså har vi ingen frihed uden et sandt begreb om virkeligheden.^x Ignorans gør os ufri. Alle mulige tanker og alle mulige sætninger kan formes, men kun nogle få af de mulige skaber en kobling til virkeligheden som fanger den. Så snart vi reflekterer over gyldigheden af vores overbevisninger lukker vi et epistemisk rum om bevidsthed og sprog, hvori refleksionen foregår. Refleksion har aldrig virkeligheden som sin genstand, men vore overbevisninger som sin genstand. Ligesom kommunikation har propositioner som sin genstand og ikke den virkelighed de antages at repræsentere.^{xi} Vi har som personer overbevisninger om verden og det som er tilfældet. Når overbevisningerne svarer til det som er tilfældet betragtes de som faktisk sande. Sande overbevisninger er viden.^{xii} Vi kan blot ikke refleksivt garantere og sandsynliggøre at vore overbevisninger er sande uden af kunne begrunde disse overfor os selv og andre. Vi kan ikke få sikkerhed for det fornuftige i vores handlinger uden refleksivt at teste dem for meningsfuldhed og vore grunde til at handle for deres gyldighed.

Refleksion er uomgængelig – fordi vi ønsker handlingssikkerhed, har et sprog, en selvbevidsthed og lever i en historisk tid på grænsen af det vi kalder en refleksiv modernitet. At deltage i sprogspelet, hvor man giver og efterspørger gode grunde til påstande og overfor sig selv og andre kan begrunde de overbevisninger påstandene repræsenterer er den moderne forståelse af at være fornuftig.^{xiii} Det er en definition på rationalitet.

Rationalitet indebærer lærevillighed, især udøvet praktisk som problemløsende handlen og konfliktløsende kommunikation. Begrundelse sker i et sprog og med argumentation og kritisk testning af overbevisningerne som metode. Derfor bliver viden til begrundede sande overbevisninger, når

klassiske epistemologer svarer på spørgsmålet om hvad en persons viden er.^{xiv}

Klassisk epistemologi er monologisk, Habermas tænker dialogisk

Når Habermas svarer på hvad viden er, er svaret, at *viden er overbevisninger begrundet i og af en diskurs*. Dette kræver at overbevisningen har været testet socialt og afprøvet i en diskurs. Og at diskursen har været udformet så gyldighed faktisk kunne testes af diskursen.

Begrundelsen for en overbevisning består i at den har kunnet modstå forsøg på at påvise den som ugyldig, og at den "inquiry" – undersøgelse af gyldigheden som diskursen som procedure foreskriver - er garant for begrundelsens sandhed. Holdbarheden af en begrundet overbevisning er ikke definitiv og uforanderlig. Det er dog en kerne i diskursteorien at en overbevisning er mere begrundet og gyldig efter en diskurs end før en diskurs.^{xv} Det er begrundelserne der sandsynliggør sandheden af vore overbevisninger. Alle overbevisninger er fallible, dvs. er fejlbarlige og kan vise sig af være fejltagelser.^{xvi} Diskursen som en social test af en overbevisnings gyldighed øger sandsynligheden for at den er sand, udover vores individuelle erfarings grænser. Diskursen garanterer kun at der er velbegrundet og rationelt funderet konsensus om en overbevisnings gyldighed og at den tilsvarende proposition efter diskursen har ideal hævdelighed knyttet til sig.^{xvii}

Vidensdybde og grader af konsensus

Vi må som konsekvens af Habermas' argumentation operere med et begreb om overbevisningers vidensdybde. Der er simpelthen forskel på hvor godt og hvor dybt forskellige overbevisninger er begrundet. Habermas opererer allerede implicit med forskellige grader af vidensdybde i diskurs. I diskurser er produktet af begrundelser dannelsen af konsensus. Konsensus kan kun opstå hvis der ikke er fornuftsgrunde der taler imod at overbevisningen formuleret

som proposition skulle være gyldig. Hvis deltagerne i en diskurs blot markerer enighed om en proposition, men af forskellige grunde er der tale om et kompromis. Deler deltagerne både overbevisning og begrundelse er der tale om konsensus. Deler deltagerne et kompleks af begrundelser er der tale om rationelt funderet konsensus. Mere teknisk siger Habermas at konsensus er rationelt funderet når hævdeligheds- og gyldighedsbetingelser er indløst i en diskurs. Det er samtalens praksis i forhold til problemets eller konfliktens karakter, der afgør hvor dyb en konsensus angående overbevisninger der kan opbygges.

Diskursen er ikke et lukket rum, men et læringsrum

Habermas har gang på gang fremhævet at man ikke legitimt kan udelukke potentielle deltagere fra at deltage i diskursen. En diskurs er derfor principielt åben for alle deltagere. Man kan heller ikke legitimt udelukke særlige temaer eller bidrag fra diskursen. Enhver form for udelukkelse eller brug af intern og ekstern magt vil ødelægge diskursens gyldighedstestende format og procedure. Brud på de formalpragmatiske spilleregler der ligger til grund for diskursen ophæver diskursens procedurale sikring af gyldighed. De formalpragmatiske betingelser for kommunikation begrundes kontrafaktisk og pragmatisk med at deres opfyldelse er en underlæggende forudsætning for at kommunikation i praksis kan gyldiggøre viden og normer.^{xviii} Det er således ikke virkeligheden i sig selv der afgør kommunikationens mulighed, men kommunikationen selv der forudsætter disse forhold opfyldt for at den kan virkeliggøres og bestemme virkeligheden. Omvendt kan vi ikke bestemme virkeligheden og skabe en social verden af legitime relationer mellem mennesker uden at kommunikere.

Problematikken består i at vi ikke kan bestemme virkeligheden og privat reflektere over og socialt diskutere vores overbevisninger uden af blive epistemisk fanget af sproget. Vi kan slet ikke få begreb om virkeligheden uden om sproget, der gennemsyrrer al bestemmelse og beskrivelse af den.

Både når vi handler og taler befinder vi os altid allerede i en livsverden^{xix} og indenfor en horisont af forståelse der er begrebsmæssig. Fanget som vi er af vor forforståelse er vi tvunget til at afvise begrebsrealismen og begrebsmæssigt blive nominalister.^{xx} Kun indenfor en begrebsnominalisme kan vi aktivt tage ved lære og oplagre vor fælles viden og normer i en livsverden og opbygge kultur og fælles tydningskemaer.

Hvad Habermas ikke tidligere har formået at gøre helt klart for sine læsere er at diskurs fordrer en villighed til læring. En villighed til at udvide det diskursive rum og til at sende repræsentanter uden for det rum diskursen foregår i for at opbygge og fremskaffe den fornødne viden der skal til for at samtalen og argumentationen bliver vidensmættet. Diskursen er et læringsrum.^{xxi} En dialogisk organiseret mødeplads for fornuftsmotiverede mennesker, der søger viden om normer, verden og om sig selv. Diskursen er organiseret som et marked – som et møde mellem udbydere og efterspørgere af argumenter. Diskursen sætter dagsordenen som en kamp om den bedste og mest overbevisende argumentation. Det en enkelt person har som begrundelse for sin overbevisning, vil i en social sammenhæng kræve argumentation. Diskursen er praktisk, fordi de gode grunde som fremføres som argumenter både kan fungere handlingssikrende som begrundelse for en overbevisning og som handlingsvejledende.

Klassisk epistemologi opererer som oftest med én og kun én grund til at have en overbevisning. Som følge heraf løber den ind i Edmund Gettiers eksempler^{xxii} på at vi kan tage fejl af gode grunde og den egentlige grund. Diskursen opererer til forskel herfra med begrundelser i flertal. Med diskursbegrebet lægger Habermas sig ligesom Karl Popper ikke fast på enkelte autoritative kilder til viden, men åbner op for alle mulige typer af begrundelser. I diskursen kan et kompleks af begrundelser bygget op omkring en enkelt proposition teste gyldigheden af denne i forhold til den forståelse der allerede er og aktivt kan indfanges i det diskursive rum.

Biproduktet af en diskurs er at viden og normer efterfølgende deles socialt af de berørte parter. Der opstår som følge af den læreproces, der udspilles som en kamp om de bedste argumenter for eller imod gyldigheden af den

proposition som testes, en indforståethed og fællesskabsfølelse til den overbevisning propositionen udtrykker. Videndeling forudsætter diskurs! Diskursen handler om gyldigheden af en given overbevisning. Der er forskel på at overtale og på at overbevise. Man overbeviser fornuftige mennesker med gyldige argumenter. Retorik fungerer i denne sammenhæng som krydderi, ikke som mad. Ugyldige argumenter har en struktur som nedbryder deres overbevisningskraft. Diffusion og spredning af en overbevisning blandt fornuftige mennesker forudsætter gode grunde og holdbare argumenter. Ugyldighed bremser den sociale diffusion blandt fornuftige mennesker. Ugyldighed svækker tilsvarende andres forpligtelse på en given overbevisning.

Diskursen er aktiv læring

Der hvor diskursen som konstruktion er de fleste læringssystemer overlegen er netop at diskursen lukker døren til det diskursive rum op, hvor mange alternative metoder lukker døren i for nye fakta og læring. Når døren lukkes kommer der med sikkerhed ikke nye begrundelser og viden ind. Risikoen for at samtalen degenererer til deling af uvidenhed er stor, og begrænset rationalitet bliver let ophøjet til standard. I klasseværelset lukkes døren ved timens start. Selv gruppearbejde løser ikke det grundlæggende problem om læring. I brainstorm og lignende processer deler deltagerne de ideer og den viden eller uvidenhed de allerede har. I beslutningsfora tages beslutninger baseret på den viden og de beslutningspræmisser der allerede er tilstede i rummet. Organisatorisk læring bremses af formelle grænser for ansættelse og af mangel på sensibilitet og udbredte "not-invented-here" syndromer. Ledere og andre autoriteter har ofte en forkærlighed for ideer de selv har fået og for deres egen intuition og "gutfeeling".

For Habermas handler det ikke om hvem der fik ideen og hvem der sagde hvad, men om propositionen er gyldig. Gyldighed er grundlæggende demokratisk og er på en og samme tid ingens og alles ejendom.

Gyldighed er en uddifferentieret enhed

At gyldighedsteste en proposition i en diskurs og opbygge alle de mulige argumenter for og imod dens gyldighed, er en måde at forholde sig kritisk til virkeligheds- og samfundsforståelsens mindste elementer. Det er et perspektiv der kan ses i analogi til naturvidenskabens brug af elektronmikroskoper, hvori man kan se den fysiske verdens mikrobestanddele.

Gyldigheden af en overbevisning eller en proposition er binært kodet i gyldig eller ugyldig. Når vi tager den enkelte proposition som udgangspunkt er argumenter enten imod eller for, men kan aldrig være neutrale og midt imellem.

Men gyldigheden er som overbegreb af både syntaktiske, kognitive og historiske grunde blevet uddifferentieret i tre elementer: sandhed/falskhed, i normativ rigtighed/urigtighed, og i oprigtighed/uoprigtighed. Gyldighedens elementer der selv er binært kodet og som afgørelser eller domme kun forekommer i enten-eller form kaldes gyldighedskrav. Det er krav der stilles til enhver kommunikation der har bestemmelsen af en ubestemt virkelighed som sit formål.

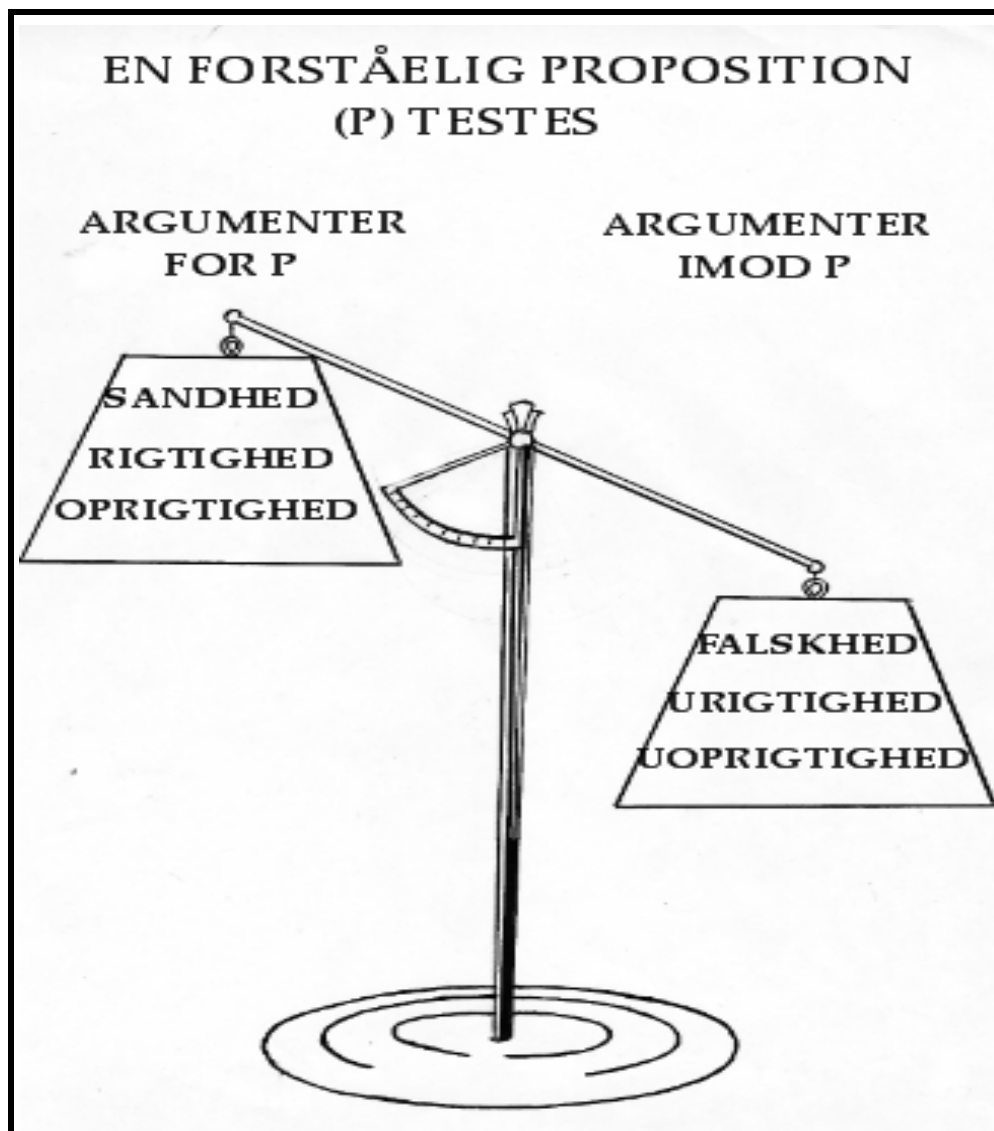
Gyldighedskravet om oprigtighed handler om talerens og modtagerens handlingsmæssige forpligtelse på det sagte og afgøres i relation til deres subjektive verden.

Gyldighedskravet om normativ rigtighed afgøres i forhold til om propositionen er legitim i sit udtryk og sit indhold. Rigtigheden afgøres derfor i princippet altid af andre og ender i et spørgsmål om normer og deres deontologiske objektive begrundelse.

Gyldighedskravet om sandhed afgøres af en virkelighed, der eksisterer uafhængigt af vore beskrivelser af den. Den objektive verden forstået

realistisk som en totalitet af ting er uafhængig af vor bestemmelse, men må førend vi kan tale om den antages at være den samme for alle.^{xxiii} Den objektive verden forstået formalpragmatisk som en totalitet af fakta svarer til vor ideale bestemmelse af den og hvad vi begrundet og ideelt kan hævde om den.

Bag alle tre gyldighedskrav ligger et medløbende krav om *forståelighed*, idet ingen uforståelig proposition kan skabe kommunikation og indløse gyldighedskravene. I nedenstående figur forsøger jeg at samle pointerne omkring gyldighedstest af en enkelt proposition i en diskurs.

Figur 1 Undersøgelse af gyldighed i en diskurs

Kommunikativ handlen er gyldiggjort handlen

Gyldigheden svækkes når blot et enkelt gyldighedskrav ikke kan indløses. Er alle gyldighedskrav indløst er det tale om stærk kommunikativ handlen. Er der tvivl om oprigtigheden og forpligtelsen på enigheden er der tale om svag kommunikativ handlen.

Diskursen hjælper os til at handle kommunikativt. I diskursen undersøges en enkelt proposition for dens uddifferentierede gyldighed.

Uddifferentieringen tvinger os til at skabe vidensdybde. Diskursen er socialt set selvorganiserende idet alle har ret til at markere deres begrundede tvivl om en overbevisnings gyldighed. Det kan ikke siges på forhånd hvor lang tid en diskurs vil tage. Det kommer an på hvilken overbevisning der skal testes og hvilken vidensdybde der fordres for at løse et problem eller opløse en konflikt. Nogle overbevisninger vil forholdsvis let og hurtigt kunne begrundes som uholdbare og ugyldige. Andre vil fordre langt mere omfattende læreprocesser. Nogle få overbevisninger vil ikke kunne afgøres under de historiske givne forudsætninger men vil fordre forandringer førend et bedre argument kan findes. Et eksempel Habermas giver er abortspørgsmålet, hvor der tilsyneladende er ligevægt mellem argumentationerne for og imod. En ændring af omstændighederne fx øget infertilitet, eller ekstrem overbefolkning ville kunne ændre balancen. Tiden der afsættes til diskurs er derfor i princippet uendelig tid, men i praksis er det meget få overbevisninger der fører til argumentatorisk ligevægt. Vi kan ikke vide om en proposition er gyldig førend vi faktisk og i praksis har testet den i en aktuel diskurs. Før diskursen er propositionen ubegrundet i og af diskursen. Efter diskursen er propositionen begrundet i og af diskursen. Somme tider skal der en eksplikativ diskurs til førend vi kan stille problemet klart nok og formulere overbevisningen tydeligt nok. Habermas ændrer ikke på det formelle kriterie for gyldighed i den sociale dimension, men påpeger at nogle materielle spørgsmål er uafgørbare i sagsdimensionen på grund af argumentatorisk ligevægt. Proceduren fortsætter i tidsdimensionen ligesom historien selv.

De uddifferentierede gyldighedskrav svarer til de relationer vi indgår i

Når vi skal bestemme hvad der er virkeligt for os spalter virkeligheden sig i tre slags grundlæggende relationer. Relation til os selv. En objektiv relation til den fysiske verden. Og en social relation til andre mennesker.

Relationen til os selv og den subjektive verden handler om selvbestemmelse, selvbevidsthed og dannelse af det selv vi tager ansvaret for. Det er en etisk-eksistentiel relation. Denne relation forudsætter *oprigtighed* førend den overhovedet kan etableres.

Relationen til den objektive verden, definerer sandhed som en betingelse for virkelighed. Spørgsmålet "hvad er virkelighed?" bliver til spørgsmålet "hvilke overbevisninger er sande?". Dette spørgsmål bliver for os til et spørgsmål om hvad vi ideelt kan hævde som diskursivt begrundede overbevisninger. Vi kan tage fejl og blive tvunget til læring, en læring der i praksis fremtvinges når verden holder op med at samarbejde og sparker tilbage. Bestemmelse af virkeligheden er ikke et projekt vi er alene om men et fælles projekt, der overskrider både individet, nationale grænser og lokale kulturer. Det er et projekt alle fornuftsmennesker altid allerede deltager i. Diskursen vil aldrig kunne udtømme denne opgave, men vil kunne vejlede vore handlinger og problemløsningsforsøg. Denne relation til den objektive verden forudsætter *sandhed* førend den overhovedet kan etableres.

Den tredje relation er den vi etablerer til andre mennesker, hvorved vi skaber en social verden. Relationen til andre mennesker handler grundlæggende om legitimitet. Det er på denne gensidigt konstituerede relation vi opbygger interaktion, kommunikation og transaktion med andre. Hvis ikke den er legitim kan relationen ikke opretholdes og reproducere sig selv. Legitime relationer bygger på normer, der i sidste ende ligesom virkeligheden ontologisk set er den samme for alle, vil være de samme for alle. Det er definitionen på en norm. Diskursen kan udtømme opgaven at

bestemme normer, fordi de per definition er epistemiske – er noget vi former og som menneskehed selv er ansvarlige for. En proposition der udtrykker en 'norm' er ugyldig, hvis den principielt og siden aktuelt ikke kan få begrundet tilslutning fra alle andre fornuftsmennesker. Normer dannes og testes derfor i diskurs, der både bliver medium, test og garant for gyldigheden af disse. Normer finder ikke deres grundlag udenfor diskursen – hverken i ønsker, præferencer eller i virkelige konsekvenser. Relationer til den sociale verden forudsætter legitimitet og rigtighed førend sådanne relationer overhovedet kan etableres under forudsætning af frihed og fornuft. Personer vil ophæve relationer til andre mennesker der ikke er legitime, såfremt de kan realisere deres frihed og fornuft. Med tanke på Kants kategoriske imperativ gælder kernen i begrebet om selvbestemmelse; at vi som fornuftsmennesker ikke ville give os selv love som var illegitime og urigtige hvis vi selv kunne bestemme.

Det forhold at en propositions gyldighed er uddifferentieret i gyldighedskrav svarer til hver af disse relationer vi som personer kan indgå i. Abstrakt kan hele verden begribes objektivt som en totalitet af alle ting repræsenteret som fakta i vore beskrivelser, socialt som en totalitet af alle legitime interpersonelle relationer, og subjektivt som en totalitet af alle de relationer taleren har privilegeret adgang til.

Diskursen handler om handlingssikkerhed og handlingskoordination^{xxiv}

Når en proposition er gyldiggjort i diskurs er meningen fælles og koordineret. I praksis er det ikke alle der har været aktivt med i diskursen og ikke alle der deler en given overbevisning. Social praksis er holdt sammen og integreres af de overbevisninger vi deler, men er operativ som uenighed, fordi der er mange overbevisninger som ikke deles socialt. I den sociale praksis fremstår livsverdenen af praktiske grunde i flertal.^{xxv} Enhver taler som udtaler sig som autoriseret eller autentisk repræsentant for andre og fremsætter

overbevisninger med et "vi", som afgrænser nogle talere som gruppe, påstår at overbevisningen er delt af de som "vi" omfatter.

Habermas mener vi kan måle moralsk læring på størrelsen af disse 'vi' udsagn. Moralsk læring er konfliktløsende, idet værdihorisonter smelter sammen.^{xxvi} Når et 'vi' omfatter alle berørte parter er der tale om en norm. Tilsvarende er kognitiv læring og forøgelse af viden praktisk og problemløsende. Den højeste form for læring er den der aflejres i livsverdenen og kan tages for givet som baggrundskonsensus og som horisont for fortsat kommunikation og intelligent praksis. Læring i livsverdenen indebærer en rationalisering af livsverdenen. Om livsverdenen degenererer eller rationaliseres er i sidste ende vort ansvar som fornuftsmennesker. Fornuften bliver derfor en pligt for kritiske teoretikere.^{xxvii}

Når diskurser i vor daglige praksis muligvis er sjældne og samtaler sjældent lader sig udspille og fastholde omkring en enkelt proposition er det ikke en falsifikation af det Habermasianske univers – blot et udtryk for at fornuften stadig har urealiserede muligheder i sig. Et udtryk for at det moderne projekt hvor fornuften organiserer vort liv og samfundsliv er uafsluttet. Det er et udtryk for at læring tager tid og er en aktivitet vi som mennesker deltager i om vi vil det eller ej. Ligeså lidt som vi kan fornægte verden, kan vi fornægte livsverdenen der ikke blot er vort produkt, men også en del af os selv.

Habermas svar på vidensspørgsmålet er undersøgelse, diskurs og etik

Spørgsmålet "hvad er viden?" er et epistemologisk spørgsmål. Svaret på spørgsmålet er epistemisk, men ligger uden for klassisk epistemologi. Det er diskursen og undersøgelsen af gyldighed der kan give os begrundelser for propositioner og overbevisninger. Diskursen er en procedure, der garanteres af en etik, diskursetikken. Diskursetikken begrundes selv rent funktionelt med den formalpragmatiske argumentation, der viser at viden ikke kan produceres

og gyldiggøres hvis ikke etikken og de formalpragmatiske spilleregler overholdes i vor undersøgelse af gyldighed.^{xxviii} Habermas indsætter diskursen proceduralt som begrundelse for overbevisninger. Diskursetikken sikrer strukturelt at diskursen kan producere begrundelser.^{xxix} Formalpragmatikken giver diskursen et fundament af nødvendighed udledt af kommunikationens mulighed, der hvis dette fundament ophæves med sikkerhed ikke kan gyldiggøre viden. Habermas svar på vidensspørgsmålet er derfor en etik pragmatisk udformet og udlevet som diskurs. En diskurs hvor de begrundede overbevisninger gøres til genstand for handling og i handlingen møder en non-epistemisk virkelighed der måske ikke samarbejder, men starter en ny læreproces.^{xxx} Stiller vi spørgsmålet hvornår har vi viden, så er svaret tvedelt. Vi har moralsk viden når der er etableret rationelt funderet konsensus og konstitueret et "vi" som deler overbevisninger med et moralsk indhold. Vi har fallibel kognitiv viden om verden når vi kan handle på baggrund af rationelt begrundede overbevisninger uden at møde modstand fra virkeligheden. Modstand fra virkeligheden skaber grundlag for en fornyet undersøgelse og diskurs.

Et videnssamfund uden diskurs er den rene ideologi

Et videnssamfund uden diskursivt organiserede læreprocesser er en ideologisk^{xxxi} konstruktion, der slet ikke kommer til at handle om viden, men om alt muligt andet. Habermas har altid argumenteret for at vi som mennesker bør organisere os på en måde så det niveau diskurser udformes på bliver det højest mulige. Hans model er modellen for det deliberative demokrati, der i bund og grund er en "oversættelse" af den epistemologiske model for overbevisningers gyldighed, jeg har præsenteret. Fornuftige beslutninger fordrer tid til diskurs, at etikken for diskurser overholdes, så der i læreprocesser kan dannes fælles vilje og opinion, der som fælles forståelse kan udmøntes i kollektivt forpligtende beslutninger. Sandhed og normer er ikke noget vi kan afgøre ved afstemning. Det forhold at vi er enige skaber

ikke virkeligheden, det er fordi vi har fat i virkeligheden (den naturlige objektive og den ønskelige sociale) at vi bliver rationelt enige.^{xxxii}

Moderne kritiske teoretikere skal derfor ikke blot deltage i kampe om konkret anerkendelse og arbejde for mindretals demokratiske synlighed og rettigheder. De skal deltage som intellektuel intelligens i kampen for abstrakt anerkendelse af mennesker som fornuftsmennesker.^{xxxiii} Denne kamp handler om at skabe flere og mere omfattende diskursive rum hvor dørene er åbne for læring. Det handler om at få diskursen indført som norm for meningsfuld aktivitet i omgangen med viden og vidensdannelse. I praksis kan dette projekt kun udføres ved at vi forholder os til gyldigheden af egne og andres overbevisninger, ved at fokusere på og fastholde propositioners tilhørende gyldighedskrav. Dette er et krav vi må stille i vidensamfundet uanset dets konfiguration.

Når alt kommer til alt handler kritisk teori om fornuftigt at håndtere virkeligheden. En virkelighed vi ikke kan få adgang til uden diskurs og en diskursetik. Dette er muligvis en meget stor positiv selvreference^{xxxiv}, men ikke desto mindre sandt!

Noter:

ⁱ Dette paper blev præsenteret 19.11.2004 for de 92 deltagere på konferencen "Den Moderne Frankfurterskole og Vidensamfundet" arrangeret i et samarbejde mellem CME – Copenhagen Business School, Afdeling for Medicinsk Videnskabsteori Københavns Universitet, Goethe Institutet i København, Forskerskolen PHIS, Filosofisk Forum og www.habermasforum.dk.

ⁱⁱ Titlen kunne have været: En formidlende fortolkning af Jürgen Habermas' epistemologi og position i "Wahrheit und Rechtfertigung".

ⁱⁱⁱ Inden for epistemologien findes det som en delt antagelse at en persons viden i et bevidsthedsfilosofisk perspektiv lagres og findes i bevidstheden som overbevisning. Det som diskuteres er hvilke nødvendige krav overbevisningen må opfylde for at være viden og berettiget kunne kaldes viden.

^{iv} Handlingsaspektet er ofte implicit i moderne epistemologi, men fremhæves af Habermas i hans læsning af Peirce. "For the definition of a belief is that we orient our behavior according to it"..."Belief consists mainly in being deliberately prepared to adopt the formula believed in as the guide to action" (Habermas 1987: Knowledge & Human Interests. Polity Press, p.120) . Beliefs are crystallized in concepts (p.121). Overbevisninger som ekspliciteres bliver til propositioner.

^v Den klassiske formel fra Aristoteles angående sandhed er at sandhed består i "at sige om det som er, at det er og om det som ikke er, at det ikke er". Hvis sproget ikke svarer til noget i virkeligheden kan det ikke bruges hverken til at repræsentere virkeligheden og bestemme den eller kommunikativt til at forædle og forme vore overbevisninger om den. Habermas anerkender det realistiske indhold i formlen, men afviser formlen og korrespondenteorien som et gyldigt svar på spørgsmålet hvad sandhed er når den fortolkes som en begrundelsesteori. Korrespondenteori for sandhed forudsætter en begrebsrealisme (at begreber er givet afhængigt af virkeligheden) førend den kan være et kvalificeret bud. Begrebsrealismen afviser Habermas fordi begreber er epistemisk uafhængige og derfor nominelle, selv om begreber pragmatisk set er forbundne til verden i den forstand at de kan lagre læring som opstår i vor omgang med virkeligheden.

^{vi} Habermas overtager John Searles diktum at "whatever can be meant can be said" (Jürgen Habermas 2001: On the Pragmatics of Social Interaction. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, p.4). Grundtanken er at alt hvad vi kan udtrykke non-verbalt kan oversættes og gøres eksplicit, mens det ikke gælder omvendt at alt hvad vi kan sige eksplicit kan kommunikeres non-verbalt. Med denne formel giver Habermas et alternativ til Michael Polanyi's tacit knowing: "We know more than we can tell".

^{vii} Kravet om at vi kan ekspliciteres vore overbevisninger ligger som kerne i hele epistemologien, fra Platons dialog *Theaetetus* hvori viden defineres som "True belief with the addition of an account" og det at give en "account" som minimum forudsætter at vi kan gøre vor overbevisning eksplicit. Det ligger i hele begrebet om begrundede sande overbevisninger, idet en begrundelse altid fordres at være eksplicit. Hvis kravet om begrundelse opretholdes i

definitionen af viden findes der ikke tavs viden. Det var heller ikke det Polanyi hævdede. Han hævdede at der findes tacit knowing, hvilket er en helt anden sag idet det blot hævdes, at der findes bevidsthedsprocesser vi ikke kan ekspliciterer. Og dette er jo korrekt og uomgængeligt. Polanyi hævder således ikke at der findes tavs viden.

^{viii} John Dewey (1938) *Logic. The Theory of Inquiry*. New York: Holt, Rinehart and Winston. USA.

^{ix} I *Truth and Justification* taler Habermas konstant om begrundet hævdelighed, og somme tider om hævdelighed begrundet under ideale betingelser. Det nye er at Habermas ikke sætter lighedstegn mellem ideal hævdelighed og sandhed som man kunne få indtryk af ved læsning af Teorien om kommunikativ handlen. Sandhed tilhører hverken verden eller os, men sproget. Sandheden er noget som søges. Fallibilisme forhindrer at vi kan sætte ideal hævdelighed og rationelt opnået konsensus lig sandhed. Der fordres praksis førend vi kan teste vore overbevisninger op imod virkeligheden som er principielt ukendt, men som virker i den forstand at den sparker tilbage og holder op med at samarbejde og gøre som forventet når vi tager fejl. Sandheden tilnærmer vi os med læreprocesser. Det er ikke noget vi endegyldigt kan tilskrive vore propositioner. Formelt kan dog siges at "sandhed er en umistelig egenskab ved propositioner" for at fastholde at sandheden søges.

^x Jürgen Habermas 2003: *Truth and Justification*, Polity Press, p.237.

^{xi} Derfor skelner Habermas mellem to sprogfunktioner, repræsentation og kommunikation. Skellet understøttes teoretisk af Robert Brandoms skelnen mellem sprog som repræsentation og som inferens i *Making It Explicit*, Harvard University Press, 1994.

^{xii} Jeg er ikke stødt på nogen filosoffer som har argumenteret imod denne påstand. Det som skiller filosoffer er hvordan vi kan få sande overbevisninger, og for skeptikere om vi overhovedet kan få sådanne.

^{xiii} Dette er et synspunkt vi finder hos Jürgen Habermas, Thomas Scanlon, Christine Korsgaard, Robert Brandom og John Rawls.

^{xiv} Viden defineres ofte i engelsksprogede filosofileksika som "justified true belief". Definitionen kaldes standardmodellen for viden og giver det grundlag moderne epistemologi diskuterer ud fra.

^{xv} For Habermas handler viden både kognitiv og moralsk om at bestemme det ubestemte. Vi ved ikke hvad der er sande overbevisninger og propositioner om genstande i verden og vi ved ikke hvilke relationer mellem mennesker der er legitime og begrundede af gyldige normer førend vi har testet dem i en diskurs. Habermas forudsætter hverken fuld rationalitet eller begrænset rationalitet for domme, men forudsætter at rationalitet kan udøves proceduralt i en diskurs om gyldigheden af en proposition. En dom antages at være mere fornuftig og have mere begrundet hævdelighed efter dens gyldighed har været prøvet i en diskurs end den er før diskursen.

^{xvi} Fallibilisme er som doktrin udviklet af Charles Sanders Peirce. Al bestemmelse sker under usikkerhed, som var vi i et kontinuum hvor alt var flydende. I samme moment som *doxa*, empirisk viden og kontingent viden inkluderes i vort moderne begreb om viden må det begreb om sikker viden

som det klassiske græske episteme er opbygget omkring opgives. Epistemisk optimisme bliver til epistemisk pessimisme. Det følger af det empiriske vidensbegreb at vi kan tage fejl. C. S. Peirce, Karl Popper, Hans Albert, Karl Otto Apel og Jürgen Habermas har indsat fallibilismen som grundantagelse i deres teorier.

^{xvii} Svarende til Immanuel Kants dualisme mellem tingen i sig selv og tingene for os, dukker skellet op i Habermas teoridannelse som et skel i forståelsen af den objektive verden mellem totaliteten af fakta og totaliteten af ting, samt i skellet mellem ideal hævdelighed og sandhed. Fallibilismen der et grundvilkår for vor bestemmelse definerer denne uoverkommelige kløft. Den som forsøger at argumentere imod fallibilismen i stedet for at acceptere det som et vilkår står med en umulig opgave og vil virke naiv.

^{xviii} For en uddybning af formalpragmatikken hos Habermas se Anders Bordum (2001): Diskursetikken og den Positive Selvreference. Samfundslitteratur. Kapitel 5.

^{xix} Livsverden er et komplekst begreb med mange anvendelser og teoretiske rødder i Habermas' værker. Det kræver derfor en nærmere specifikation. Empirisk viden kan ændre sig. Derfor er denne altid fejlbarlig – fallibel. Habermas åbner op for læring og dynamik med fallibilismen. Hvis nye argumenter, fakta etc. dukker op kan en påstand og den tilhørende overbevisning tages op til revision og igen gennemløbe en diskurs. Livsverdenen bliver det dynamiske sted diskursernes produkt – hvor de gyldiggjorte propositioner samles op. Livsverdenen er summen af de propositioner der er gyldiggjort i og af diskurs. Livsverdenen får dermed en kulturel rolle som baggrundsressource for kommunikation, idet deltagerne i kommunikation kan tage noget for givet som gyldigt og på denne baggrund diskutere gyldigheden af andre påstande. Livsverdenen er proceduralt denne proces af diskurser og deres opsamlede slutprodukt. Livsverdenen er formelt identisk med den rationelle konsensus der eksisterer. Livsverdenen er derfor defineret i ental. Livsverdenen fremstår i praksis i flertal alt afhængigt af hvilken konkret gruppe af berørte vi ser på. Hvad er de enige i og hvor dybt stikker denne enighed? Dette vil variere. Livsverden vil derfor empirisk fremstå i flertal. Som en social praksis af møder mellem grupper af mennesker der formuleret som et vi, deler specifikke overbevisninger. Inspireret af Edmund Husserls fænomenologi bliver livsverdenen en vidensfont. Inspireret af socialvidenskaberne bliver livsverdenen en kulturel forudsætning for socialt koordineret mening, forståelse og handling. Livsverdenen er det som holder det moderne samfund sammen og skaber social integration. Endvidere bliver livsverden inspireret af systemteorien komplementær til systemerne og til arenaer hvori handlingskoordination ikke foregår ved hjælp af generaliserede systemmedier som penge og administrativt magt, men foregår som frivilligt og fornuftigt samarbejde, som konsensuel selvlovgivning blandt de berørte. Livsverdenen er i forhold til systemteorien ofte præsenteret som et metodologisk perspektiv – et deltagerperspektiv – man kan antage som alternativ til et tilskuerperspektiv. Metodologisk bliver livsverdenen til et intentionelt perspektiv på handlen, mens system giver et funktionelt perspektiv på handlen. Livsverdenen som

implicit fælles baggrundsforståelse gør det muligt for os i diskurs at teste elementer af viden uden at skulle teste al vor viden på en gang. Livsverdenen handler om både viden, normer og demokrati samtidigt, fordi alle tre aspekter knytter sig til propositioner og deres socialt forankrede gyldighed. Livsverdenen reproduceres kommunikativt. Det er når diskursen fungerer og gennemføres at livsverdenen kan vokse. Det kalder Habermas en rationalisering af livsverdenen. Men livsverdenen kan også skrumpe – hvis noget blokerer for diskurserne. Eksempelvis hvis systemmedier overtager den handlingskoordinerende kommunikations rolle på områder hvor folk har vænnet sig til at have selvbestemmelse og ikke er villige til at opgive denne. Dette er definitionen på kolonisering af livsverdenen – der altså kræver to forhold opfyldt. 1. At systemmedier fortrænger den konsensusorienterede dialogiske koordination. 2. At dette føles og opfattes som et frihedsberøvende indgreb af de berørte. Hvor Habermas tidligere udråbte retssystemet som koloniserende ser han det nu som socialt integrerende. Det er i retsdiskurser at vi især kan forvente at begrundelser og diskurser kan etableres og blive en ressource for samfundsudviklingen.

Definition af livsverdenen	
Procedural bestemmelse:	Det diskursetiske princip "Kun de handlingsnormer er gyldige, som alle om muligt berørte i kraft af deres deltagelse i en rationel diskurs ville kunne opnå enighed om" (Habermas 1996:459) realiseret i en rationel diskurs (i henhold til universaliseringsprincippet: (U) "Alle berørte kender, kan acceptere , har interesse i, og foretrækker de konsekvenser og bieffekter som kan forventes såfremt normen generelt blev efterlevet"). Livsverdenen proceduralt set er dens rolle som diskursens fastholdelse af akkumulerede påstande der har været testet i en rationel/praktisk diskurs og dermed virker som ressource for kommunikativ handlen.
Formel bestemmelse: (Livsverden = ental)	Fælles fond af allerede skabt rationel konsensus. Livsverdenen selv kan formelt forstås som den allerede etablerede rationelle konsensus som en gruppe berørte pre-refleksivt kan tage for givet (Habermas 1984:335). Denne fond af konsensus bliver derfor på en og samme tid en ressource til yderligere konsensusdannelse og en horisont for mulig konsensusdannelse.
Materiel bestemmelse: (Livsverden = flertal)	De samfundsområder og handlingsdomæner hvor handlingskoordination og social integration faktisk foregår på basis af en rationel konsensusdannelse.

^{xx} Jürgen Habermas 2003, Truth and Justification, p.xviii,

^{xxi} Truth and Justification, p.252.

^{xxii} Edmund Gettier (1963): Is True Belief Knowledge? *Analysis* 23, p.121-123. Basil Blackwell Publishers.

^{xxiii} Truth & Justification, p.88-90.

^{xxiv} Uformelt samarbejde og handlingskoordination bygger på fælles forståelse. Formelt samarbejde og handlingskoordination bygger på forpligtende beslutninger. Handlingskoordination, både uformel og formel, forudsætter fælles forståelse, dvs. en meningsmæssig koordination af overbevisninger. Beslutninger forudsætter forståelse, fordi de skal fortolkes for at kunne føres ud i livet. Handlingskoordination foregår for at blive succesfuld på tre niveauer samtidigt. Den foregår som adfærdskoordination, som koordination af individuelle handlingsplaner og som meningsmæssig koordination af overbevisninger. De gyldige overbevisninger er meningsfulde. De ugyldige overbevisninger er meningsløse for fornuftige mennesker. Diskursen koordinerer qua gyldighedstesten mening og skaber en metode hvormed der kan skabes identitet – meningsmæssig identitet mellem individuelle overbevisninger og kollektive overbevisninger. Det sociale sammenhold, social integration af fornuftige mennesker kan dannes på et netværk af argumentation. Et kvalificeret alternativ til Hobbes Leviathan og Rousseaus sociale kontrakt, der passer bedre til en moderne verden hvor individualisme og pluralisme er et vilkår.

^{xxv} Truth and Justification, p.228.

^{xxvi} Truth & Justification, p.256-257.

^{xxvii} Dette er ikke ulig Immanuel Kants idé om pligten som en pligt til selvlovgivning der følger af frihed og autonomi. Se Anders Bordum (2002): The Categorical Imperative – Analyzing Immanuel Kant's Grounding for a Metaphysics of Morals. MPP Working Paper. WP 4/2002. Copenhagen: Department of Management, Politics and Philosophy, Copenhagen Business School.

^{xxviii} Hvor diskursetikken i moralspørgsmål kan fortolkes som et teoretisk forsvar for moralkognitivism og muligvis som et idealistisk/utopisk projekt bliver diskursetikken i vidensspørgsmål til den strukturelle garanti for at den inquiry og undersøgelse af gyldighed der foregår i diskurser faktisk fastholdes. Hermed bliver argumentet hardcore funktionelt: uden en etik til at fastholde diskursen producerer diskursen ikke kognitiv gyldighed. For etikken vedkommende anlægger Habermas et moral-kognitivistisk perspektiv og hævder at også normer fremstår med et kognitivt indhold og gyldighedsfordringer. I praksis vil dette altid være tilfældet når vi rejser spørgsmål om hvordan kan vi vide hvad der er normer og ikke er normer.

^{xxix} Truth and Justification, p.270.

^{xxx} Ved at skifte fra diskurs til handling kan vi pragmatisk mindske fallibilismekløften mellem rationel hævdelighed og sandhed. Truth and Justification, p.92.

^{xxxi} Se mine tanker om tavs viden som ideologi i Anders Bordum (2002): From Tacit Knowing to Tacit Knowledge - Emancipation or Ideology? *Critical Quarterly*, Volume 44, No.3, Autumn 2002. Great Britain: Blackwell Publishers.

^{xxxii} Truth and Justification, p.101 & 125.

^{xxxiii} Med denne fortolkning kan Axel Honneth's teori om anerkendelse let kobles til Habermas' univers. Forudsætningen for at mennesker konkret

anerkendes er at de anerkendes alment som 'fornuftsmennesker. Truth and Justification, p.194.

^{xxxiv} For indsigt i hvad en positive selvreference er for noget se Anders Bordum (2002): The Theory of Positive Self-Reference. MPP Working Paper. WP 10/2002. Copenhagen: Department of Management, Politics and Philosophy, Copenhagen Business School.